Schaken en autisme

Deze tekst is in verkorte versie verschenen in SchaakMagazine, augustus 2009.

Tekst en foto's: drs. Karel van Delft (karel@kvdc.nl, www.kvdc.nl)

Intro Schaken en autisme

Schaken is zeer geschikt voor veel kinderen en volwassenen met een Autisme Spectrum Stoornis. Wetenschappelijke literatuur ontbreekt, ook internationaal. Ervaringen duiden er op dat schaken de sociale, emotionele en cognitieve ontwikkeling van autisten stimuleert.

Jaap de Vries met zijn nintendo.
De een hoort wat meer, de ander ziet wat vager.

Jaap met oordop, NK Pupillendag Gouda.

Jaap met zijn moeder Annemieke.

Jaap toont zijn friemelslang.

Jaap wint de laatste ronde. 'Dit is een super-NK!'

Een ‘super-NK’ voor Jaap de Vries

‘Mat’, klinkt het gedecideerd. Na een koningsaanval met dame en paard, en een toren die een vijandelijke dame verschalkt, kan Jaap de Vries (9) zijn derde punt noteren op de nationale pupillendag op 20 juli. Op dit NK voor de jongste schakers uit hij direct na de laatste partij zijn vreugde: ‘Mijn rating schiet als een raket omhoog!’

Aan een gesprek met een wildvreemde heeft Jaap geen behoefte. Dat verandert alras als hij een partijtje met hem mag schaken. Dan wil hij ondertussen over van alles vertellen. ‘Nou kijk, schaken houdt je ergens mee bezig. Als ik schaak, leer ik steeds meer. Het is gewoon een leuke sport.’ Jaap heeft ambities. Hij wil goed worden in schaken en een hoge rating halen. ‘Dit is een super-NK!’
Jaap de Vries heeft Asperger. Daardoor heeft hij niet veel sociale contacten. Tussen de toernooironden door speelt hij spelletjes op zijn Nintendo. Opvallend is dat hij daar juist contacten door krijgt met kinderen die komen kijken welk spelletje hij speelt. ‘Als je zijn interesse deelt, staat hij open voor contact’, is de ervaring van zijn moeder Annemieke. ‘Dat lijkt tegenstrijdig, zo’n spelletje lijkt individualistisch, maar voor Jaap is het een mogelijkheid tot contact met andere kinderen.’
.
Toen Jaap zes jaar was kreeg hij een spelletjesdoos met een schaakspel. Jaap was direct gefascineerd. Zijn moeder Annemieke kocht voor zijn zevende verjaardag een Karpov-schaakcomputer bij de Aldi. Zelf kon ze niet schaken, maar wel kon ze de regels van het spel voorlezen. Twee jaar geleden werd Jaap lid van Excelsior in Heemskerk en later van De Wijker Toren in Beverwijk.
Asperger is een vorm van autisme. Als je die aandoening hebt komen alle geluiden veel sterker binnen, vertelt zijn moeder. ‘Je hersenen filteren die achtergrondgeluiden niet weg.’ Daarom schaakt Jaap tegen andere kinderen met op maat gemaakte oordoppen. Zijn bewegingsonrust kan hij beheersen via een houten speelgoedslangetje waarmee hij kan wriemelen.
Net als de meeste kinderen met Asperger is Jaap behoorlijk intelligent. Hij mist echter emotionele subtiliteiten in contacten. Rationeel is hij verder ontwikkeld dan veel leeftijdsgenoten. Met rekenen loopt hij twee jaar voor. Lezen is een probleem, want veel spellingsregels zijn niet logisch. ‘Mensen horen hem vaak heel volwassen praten, en dat leidt gauw tot misverstanden’, zegt zijn moeder. ‘Ze denken dat hij alles begrijpt, maar veel informatie komt niet goed binnen en beklijft niet. Je moet hem dingen vaak en heel gestructureerd uitleggen.’
Jaap vindt schaken prachtig. Hij is met de Stappenmethode bezig en maakt soms wel tien bladen in een week. Ook speelt hij veel tegen zijn schaakcomputer. Op internet schaken vindt hij niets, want daar kan hij niet winnen.
Jaap kan zich moeilijk in een ander verplaatsen. Bijgevolg is het voor hem ook heel moeilijk om zich tijdens een partij te realiseren dat zijn tegenstander ook een plan heeft en dat hij daar rekening mee moet houden. ‘Dat moet hem via een schema op papier aangeleerd worden zodat het een automatisme wordt.’

‘Dat moeten we hem echt consequent voorhouden, zodat het een routine in zijn denken wordt. Hij heeft echt in alles duidelijke procedures nodig’, vertelt zijn moeder. ‘Een aantal dingen kan hij niet via inzicht leren, dat moet hem echt keer op keer voorgehouden worden.’
Schaken is al niet makkelijk en door zijn perfectionisme heeft Jaap het soms knap moeilijk als hij verliest. Hij kan dan flink driftig worden. Niet uit onwil, maar uit onmacht. Tijdens toernooien begrijpen niet alle ouders dat, heeft moeder Annemieke ervaren. Op jeugdtoernooien in de regio, waar Jaap al een aantal prijzen heeft gewonnen, komt ze regelmatig een handvol ouders tegen van kinderen die ook een vorm uit het autistisch spectrum hebben. ‘Er zijn diverse vormen van autisme, maar er zijn veel overeenkomsten in de manier waarop je er mee om moet gaan als ouder. Duidelijke structuur bieden is erg belangrijk. Het is prettig om met andere ouders ervaringen uit te kunnen wisselen.’
Jaap schaakt wekelijks bij de jeugd van De Wijker Toren. Trainer Jan Sinnige geeft les in de Stappenmethode aan een groepje van vier beginners. Individueel wordt huiswerk besproken. Ook worden

er partijtjes gespeeld. Jaap heeft goed contact met de andere kinderen in het groepje, maar niet met andere kinderen van de jeugdafdeling. Als hij een fout maakt, kan hij pisnijdig zijn en soms stampvoeten. ‘Maar hij laat zich makkelijk corrigeren’, zegt Sinnige. ‘Bovendien zit zijn moeder altijd in de buurt en die let op hem. Voor Stap 1 had hij een 10 en Stap 2 kan hij ook al aan. Schaken is echt iets waar hij zich in uit kan leven.’
Een teamsport als voetbal is niet haalbaar voor Jaap. Spelen in een team geeft teveel prikkels en dat leidt tot chaos in zijn hoofd en paniek. Voordeel van schaken is dat de speelsituatie heel overzichtelijk is.
‘Het is een veilige gestructureerde omgeving waarin hij een aantal sociale gedragsregels kan leren, bijvoorbeeld kan leren om te gaan met verlies’, vertelt zijn moeder. ‘Bij de schaakclub kan hij geleidelijk contacten opbouwen. In de buurt heeft hij geen vriendjes, kinderen begrijpen hem niet omdat hij beperkt is in het leggen en onderhouden van sociale contacten. Op de schaakclub voelt hij zich thuis.’

Maarten Beekhuis op clubavond Schaakstad Apeldoorn (= Homburg Apeldoorn).

Maarten Beekhuis tijdens rapidkampioenschap.

Maarten Beekhuis tijdens een huiskamertoernooi bij bord Stellwagen – Van Delft.

Maarten Beekhuis tijdens simultaan tegen IM Yochanan Afek.

Maarten Beekhuis, achter IM Mark Dvoretsky na een simultaan.

Maarten Beekhuis, training met IM Yochanan Afek.

Maarten Beekhuis, simultaan GM Artur Joesoepov.

Maarten Beekhuis: contacten via schaken

Komend seizoen maakt Maarten Beekhuis (26) zijn debuut in Homburg Apeldoorn 2. Zijn rating is 2126. ‘Ik schaak al bijna twintig jaar. Tijdens een partij ben ik fanatiek, maar ik studeer niet hard. Ik doe het voor de lol. Ik denk dat ik schaken leuk vind omdat ik er goed in ben. Het is lekker rustig in een speelzaal, hoewel ik in tegenstelling tot veel andere autisten niet veel problemen heb met geluid.’
Maarten heeft klassiek autisme. Hij komt uit Apeldoorn. Na een verblijf van enkele jaren in het Leo Kannerhuis in Doorwerth woont hij nu in een beschermde woonvorm in Twello. Daar werkt hij halve dagen in de openbare bibliotheek. ‘Het is een dagbestedingsproject. De rest van de dag doe ik huishoudelijke dingen als boodschappen doen en koken. Ook ben ik bezig met computeren, lezen en scrabbelen.
Als schaker heeft Maarten successen geboekt. Met het E-team van de Schaakmaat en met het onderbouwteam van het Stedelijk Gymnasium werd hij Nederlands kampioen. Op een gesloten NK tot twaalf jaar werd hij vierde.
Op de schaakclub kan hij mensen ontmoeten. ‘Ik ben waarschijnlijk meer op mezelf dan de meeste mensen, maar ik wil graag sociaal contact. Door mijn autisme is dat lastig. Als ik een paar keer niet op de club ben geweest, voel ik me onzeker. Ik weet rationeel dat dat onzin is, maar het voelt wel zo.’ Autisten nemen taal letterlijk. ‘Soms wordt er iets anders bedoeld en dat mis ik vaak. Dat maakt me onzeker. Dat er een barrière zit in sociale contacten is het minst leuke aan autisme. Dat is gewoon moeilijk.’
Autisme komt in verschillende vormen voor. ‘In ieder geval is autisme erfelijk en er zijn bepaalde kenmerken. Voor mij zijn dat vooral behoefte aan structuur en duidelijkheid. Ik maak altijd een dagplanning. Door mijn perfectionisme kan ik moeilijk hoofd- en bijzaken scheiden. Nieuwe dingen vind ik eng.’
Tijdens een schaakpartij voelt Maarten zich in zijn element. ‘Ik kan me heel goed focussen. Via gezondheidsinstelling GGNet doe ik aan zaalvoetbal. Dat is leuk, maar ook lastig. Ik denk traag en mis gauw overzicht. Moet ik nu een bal afspelen of zelf een actie maken?’
Bij het grote publiek is autisme bekend geworden door de film ‘Rain Man’. Maarten heeft de film gezien. Hij lacht. ‘Het is echt uitvergroot. Wat je kan hebben, hebben ze allemaal in die film gegooid. Autisme bestaat in lichte en heel zware vormen, ik zit er zo’n beetje tussen in.’
Maarten is hoogbegaafd. Zijn diploma Gymnasium-B bestond uit één zeven en allemaal achten. ‘Ik vond school niet leuk. In de pauzes voelde ik me vaak eenzaam. Omdat ik zo perfectionistisch ben, was ik nooit klaar met mijn huiswerk. Daarom kreeg ik huiswerkbegeleiding. Ik wilde zeker niet naar de universiteit. Dat is veel te massaal.’
Voor schaaktrainers van autisten heeft Maarten enkele tips. ‘Je moet duidelijke structuur bieden, vooraf zeggen wat je gaat doen en het moet rustig zijn.’

Tom Meurs op een SBSA-training naast trainer IM Yochanan Afek.

Talent zit toppers op de hielen

In rapidschaaktoernooi

door Jolanda de Vries

APELDOORN - Tom Meurs en Stefan Kuipers. Zij zijn maar twee van de vele jonge schaaktalenten in Apeldoorn. Zaterdag mochten ze laten zien dat ze zich ook zonder al te veel bedenktijd al redelijk kunnen meten met de ervaren spelers, tijdens het Apeldoorns kampioenschap rapidschaken.

Joesoepov (l.) en Merijn van Delft nemen een partij door. Op de achtergrond kijken jeugdtalenten aandachtig toe. (Foto Björn Kiezenberg)

Tom Meurs kijkt deze wedstrijddag zijn ogen uit. De 13-jarige jongen is pas ruim een jaar serieus met schaken bezig. Maar serieus is in zijn geval ook echt serieus. Elke dag zit hij achter het bord. Zomaar een willekeurig stuk verzetten, is er bij hem niet bij. Alle partijen die hij speelt, analyseert hij na afloop minutieus. Zijn trainer Lucien van Beek krijgt zo nu en dan pagina's vol met aantekeningen. 'Voor mijn doen ben ik hier ontzettend goed aan het spelen', beseft de jongeling. 'Dit jaar speel ik pas voor het eerst tegen volwassenen, maar dat zijn meestal mensen met een rating van rond de 1800. Nu hebben mijn tegenstanders een rating van rond de 2000. En ik win ook nog.'

Aan het einde van de dag laat ook de score zien dat Meurs zich kranig heeft geweerd. Zijn boardrating van 1648 valt in het niet bij zijn toernooirating van 2062. Daarmee behaalt hij een keurige negende plaats. En dat is zeker niet slecht bij een deelnemersveld van zestig mensen. Vooral niet als dat deelnemersveld ook twee grootmeesters en vier internationaal meesters bevat. De top-drie is imposant: Daniël Stellwagen wint, voor Artur Joesoepov en Manuel Bosboom. Alle drie eindigen met zes punten.

Meurs is met zijn negende plaats de beste jeugdspeler van de dag. Maar hij is zeker niet de enige. Bijna de helft van het aantal deelnemers is jonger dan 18 jaar. Een aantal jonge Apeldoornse talenten is er dan nog niet eens bij omdat die belangrijke wedstrijden buiten de stad spelen. Met zijn score eindigt hij ook boven Stefan Kuipers, het op papier sterkste jeugdlid dat aanwezig is. 'Ik heb in de eerste ronde al veel te gemakkelijk een punt weggegeven', vindt de 15-jarige Kuipers. 'Volgens mij was ik nog aan het pitten.'

Zijn tweede punt verspeelde hij in de laatste ronde aan zijn trainer Lucien van Beek. Iets wat volgens Van Beek over een tijdje waarschijnlijk niet meer zal gebeuren. 'Hij is één van de grootste talenten van Apeldoorn en hij zal me binnenkort dan ook wel gaan naderen.'

Wie die feiten zo bekijkt, moet wel tot de conclusie komen dat er over een paar jaar een hevige strijd gaat losbarsten om de plaatsen in het meesterklasseteam van Homburg Apeldoorn. Toch kan dat volgens Van Beek nog wel eens meevallen. 'Er zijn in Apeldoorn veel jeugdspelers die in elk geval internationaal meester kunnen worden, zoals ook Meurs en Kuipers. Maar of ze dat ook echt gaan halen, is van veel factoren afhankelijk. Ze zullen er dan wel voor moeten willen blijven werken. Veel talenten haken rond hun vijftiende of zestiende toch af.'

Kuipers is dat echter nog lang niet van plan. 'Ik gooi niet alles aan de kant voor het schaken en zit ook zeker niet elke dag achter het bord. Maar ik vind het wel zo leuk dat ik nog wel een tijd doorga. Hoever ik kan komen in het schaken weet ik niet, maar ik wil in elk geval ooit in de meesterklasse spelen.'

Van Beek moet toegeven dat de zaken in Apeldoorn in elk geval prima voor elkaar zijn. 'Het is hier allemaal heel goed georganiseerd voor de jeugd. En dat begint al bij de basisschoolkompetitie. Daardoor kunnen ze al vroeg leuk spelen.'

Zelf heeft de trainer de leiding gekregen over de SBSA jeugdacademie, die komend jaar dankzij een subsidie van de NOC*NSF wordt uitgebreid tot zo'n dertig spelers. Tot nu toe krijgen ongeveer tien jongeren, waaronder Meurs, zo'n zestien keer per jaar extra trainingen vanuit de academie. Van Beek merkt dat dat vruchten afwerpt. 'Een paar zijn echt heel erg vooruit gegaan. Tijdens die dagen probeer je ze op andere manieren naar stellingen te laten kijken en ze ook meer te laten kijken naar de mogelijkheden van de tegenstander. Dat blijft moeilijk, maar je wordt er wel een betere speler van.'

Tom met locale talenten, GM Artur Joesoepov en IM Merijn van Delft in de krant.

Tom analyseert na een partij in Hoogeveen.

SBSA-simultaan tegen GM Artur Joesoepov.

Tom tijdens privé-training met IM Merijn van Delft.

Tom speelt tegen IM Manuel Bosboom tijdens Corus.

Tom analyseert met clubgenoot IM Roeland Pruijssers.

Tom Meurs geniet van strategisch denken

Tom Meurs (17) heeft Asperger. De VWO-scholier schaakt vanaf zijn elfde. ‘Ze hadden bij het schoolschaken nog iemand nodig. Ik heb toen snel de regels geleerd en het was leuk.’ Algauw werd hij lid van de schaakclub in Ermelo en hij ging met het schaakkamp van De Schaakmaat mee naar het Open Nederlands Jeugdkampioenschap. Tom trainde bij Stichting Bevorderen Schaken Apeldoorn en speelt nu in het tweede team van Homburg Apeldoorn. Zijn rating is 2175. ‘Ik wil binnen een jaar over de 2300 elo gaan. Ik train twee uur per week met IM Yochanan Afek en per mail met IM Tibor Karolyi, die ik een week in Hongarije heb bezocht.’
Door zijn Asperger begrijpt Tom vaak niet precies wat mensen bedoelen. ‘Soms zoek ik er te veel achter.’ Een voordeel is dat hij zich goed op iets kan concentreren. ‘Vooral bij trainingen. Een nadeel is dat ik me tijdens een toernooi soms minder op mijn gemak voel en dat is slecht voor prestaties.’
Sinds enkele maanden bokst Tom. ‘Dat is strategisch. Incasseren, terugvechten. Je wordt zelfverzekerd, want je moet ook durven aanvallen. Het lijkt veel op schaken.’
Leuk aan schaken vindt Tom dat het heel strategisch is. ‘Je kunt er je ei in kwijt: al je creativiteit, inzicht. Je moet echt hard werken, analyseren, plannen maken, dieper kijken dan je tegenstander.’ Individuele sporten vindt hij prettig. ‘Bij voetbal kijkt iedereen naar elkaar na een nederlaag. Bij schaken en boksen kun je je daar niet achter verschuilen. Maar groepstrainingen bij schaken vind ik wel leuk.’
Voor schaaktrainers heeft Tom een tip. ‘Bij de Schaakmaat wilden ze me remmen toen ik Stap 4 in een week had gedaan. Andere kinderen doen twee bladzijden in een week, iemand met Asperger die enthousiast is, kan veel meer. Laat zo iemand zijn gang dan maar gaan.’
Storende geluiden deren Tom niet. ‘Ik heb ambities. Net als oud-wereldkampioen Botwinnik train ik met de radio aan om me beter te leren concentreren. Als je wat wilt bereiken, moet je vechtlust tonen.’
Zijn sociale vaardigheden zijn veel beter dan tien jaar geleden. ‘Of dat door het schaken komt, weet ik niet. Met steun van mijn ouders heb ik ook op andere manieren veel geleerd.’

Wat is autisme

Autisme is een aangeboren neurologische stoornis. Kenmerken zijn beperkte sociale vaardigheden, behoefte aan structuur alsook problemen met emoties, invoelingsvermogen, zelfbeeld, taal, voorstellingsvermogen en motoriek. Autisten hebben moeite zintuiglijke prikkels en informatie te verwerken tot een samenhangend verband.
Autisten hebben vaak een beperkt belangstellingsgebied, waarin ze zich sterk kunnen specialiseren. Hun gedrag varieert van hyperactief tot extreem teruggetrokken.
Als wapen tegen de onoverzichtelijke buitenwereld zoeken autisten hun toevlucht tot vaste gewoonten en patronen. Onverwachte veranderingen kunnen tot paniek leiden.
Autisme komt in diverse vormen en gradaties voor. Gesproken wordt van het Spectrum van Autisme Stoornissen. Indelingscategorieën zijn klassiek autisme, MCDD, stoornis van Asperger en PDD-NOS.
Autisme gaat gepaard met grotere vatbaarheid voor psychiatrische stoornissen. Van invloed zijn zowel biologische oorzaken (puberteit) en omgevingsinvloeden (de omgeving stelt te hoge eisen).
Wetenschappelijk is er nog veel onbekend over de aandoening. De handicap kan samengaan met zowel zwakbegaafdheid als hoogbegaafdheid. Voor het derde jaar zijn de symptomen niet goed zichtbaar.
Ongeveer één op de 200 mensen heeft een autistische stoornis. Onder jongens komt het zes maal vaker voor dan onder meisjes. Een kleine minderheid beschikt over extreme vaardigheden ('savant skills'). De oorzaak van autisme wordt gezocht in het functioneren van de hersens (onder andere te veel of te weinig neurotransmitters). Wetenschappers verwachten door dna-onderzoek meer inzicht in het ontstaan te krijgen. Vooralsnog is de aandoening niet te genezen, wel kunnen medicijnen als antipsychotica en antidepressiva symptomen dempen.
Wie een zwaardere vorm van autisme heeft, kan niet zelfstandig wonen. Wel is het vaak mogelijk via intensieve begeleiding zelfbegrip, de gevoelswereld, inlevingsvermogen en sociale vaardigheden te ontwikkelen. Veelal gaat dat via aangeleerd 'kopieergedrag'.
Hoe beter de omgeving op hen is afgestemd, hoe beter autisten hun kwaliteiten kunnen ontplooien.

Tips van Heleen Kers

'Schaken is absoluut geschikt voor autisten. De spelregels zijn duidelijk, er is geen lichamelijk contact, het is rustig.' Dat zegt de Apeldoornse Heleen Kers. Tot 2004 kwamen door haar vijf jaar lang een dozijn kinderen van de school voor speciaal onderwijs de Ambelt naar schoolschaakclub De Schakel. Ze kreeg er in 2003 de vrijwilligersprijs van de gemeente Apeldoorn voor. 'Ik had zelf een autistisch kind op de Ambelt. Toen zij van school ging, verliep het.' Nog steeds heeft Kers regelmatig een autistisch kind in haar lesgroep op de schoolschaakclub.
'Je kunt normaal lesgeven zoals aan andere kinderen, maar je moet wel individueel aandacht aan hen besteden.' Het taalgebruik van de lesgever moet heel direct zijn. Een woord als 'waarschijnlijk' roept onzekerheid op. Een wiebelend tafeltje zorgt voor onrust.
Als autistische kinderen in paniek raken, kunnen ze heel driftig worden. 'Dan moet je ingrijpen, het kind kalmeren en duidelijkheid in de situatie brengen.'
Autistische kinderen ontwikkelen zich sociaal op een schaakclub, ervaart Kers keer op keer. 'Je geeft elkaar een hand, je leert omgaan met verlies. Ze krijgen sociale contacten en hebben er plezier in.'
Een uitgebreid interview met Heleen Kers staat in Schaakkrant Apeldoorn 4 (www.sbsa.nl).

Schaken als dagbesteding in Putten

In Putten organiseert de Stichting Grensverleggende Talenten al een jaar of vijf aparte schaaklessen voor jongeren met een autistisch spectrum stoornis (ASS). Dat gebeurt in samenwerking met de plaatselijke schaakvereniging PSV DoDo. Jacqueline van den Brink van de stichting nam het initiatief toen haar autistische zoon Vincent (nu 23) wilde schaken maar zich op de clubavond niet prettig voelde. 'Het was

te druk voor hem en hij kan slecht tegen onverwachte gebeurtenissen.' Een clublid kwam een tijd bij Van den Brink thuis om met Vincent te schaken. Toen de stichting met dagbesteding voor autistische jongeren en volwassen werd opgericht, werd schaken als activiteit in het programma opgenomen. Eerst tweemaal per maand een zaterdag, later eenmaal. 'We begonnen met acht jongens, maar nu zijn er nog twee. Enkele jongeren verhuisden of ze kregen een andere interesse. We hebben ook nog maar één vrijwilliger.' Clubvoorzitter Reinier den Boer komt om de vier weken anderhalf uur langs. Eerst wordt er lesgegeven uit de Stappenmethode en dan wordt er een partijtje gespeeld. Schaken sluit goed aan bij de denkwereld van autisten, stelt Van den Brink. 'Ze kunnen vaak erg logisch denken en dat sluit aan bij het schaken. Het is ook erg gestructureerd en overzichtelijk. Autisten zijn vaak perfectionistisch en bij schaken hebben ze grip op wat ze doen.'

Trainingsadvies Poulien Knipscheer

De Rotterdamse schaaktrainster en pedagoge Poulien Knipscheer heeft de ervaring dat je als trainer heel duidelijk moet zijn en erg veel informatie moet geven. 'Autistische kinderen die leren schaken, kan je veel beter meteen alle regels geven dan stapje voor stapje de regels en uitzonderingen in te voeren.' Voor autistische kinderen is het bij toernooien belangrijk vooraf alvast de speelzaal te zien, zodat ze vertrouwd raken met de situatie.

Leo Kannerhuis

De tieners die in het Dr. Leo Kannerhuis in Oosterbeek wonen, hebben een zware vorm van autisme. In het centrum wordt schaken sinds anderhalf jaar elke donderdagavond als vrije tijdsbesteding aangeboden. Dat gebeurt in een blok van tien weken. Trainer is Peter Hamers van de Arnhemse schaakvereniging De Toren.
Er zijn momenteel vier deelnemers. drie tieners van de kinderkliniek en één meisje van de dagbehandeling. Ze konden al schaken voordat ze in het huis kwamen wonen. De leeftijden variëren van 11 tot 14 jaar.
Schaken is een goed middel om onderling contact te krijgen, constateert coördinator vrijetijdsbesteding Wicher Struik. 'Via het clubje horen ze ergens bij en dat versterkt hun identiteit.' Voordeel van schaken is dat het een logische sport is, die goed aansluit bij het denken van autistische kinderen. Autistische kinderen beginnen niet makkelijk aan een nieuwe activiteit. Daar komt de nodige overredingskracht en stimuleren door de vrijetijdscoördinator, groepsbegeleiding en behandelaars aan te pas. 'Ze zijn aanvankelijk helemaal niet gemotiveerd om de eerste stap naar een nieuwe activiteit te zetten. Waar is het, hoe kom ik daar, wie komen er nog meer, wie is de trainer, wat is dat voor iemand? Dat soort vragen leven sterk. Het kost heel wat moeite om ze achter hun computer weg te krijgen. Maar later vertellen ze toch dat ze blij zijn dat je hen bij een nieuwe activiteit hebt betrokken. Het is erg belangrijk een zo veilig mogelijk klimaat voor hen te scheppen.'
De schaakbijeenkomsten zijn overzichtelijk en daardoor kunnen de kinderen wat makkelijker dan bij veel andere activiteiten hun weg binnen de sport vinden.
Struik merkt dat jongeren die erg veel moeite hebben in het omgaan met kritiek bij een schaakpartij leren om met verlies om te gaan. Dat is dus een mooie opstap tot het aanleren van sociale vaardigheden. Hij meent dat autistische jongeren via activiteiten die hen aanspreken, zoals bijvoorbeeld schaken, veel leren op sociaal gebied. Mits ze natuurlijk goed begeleid worden, want autistische kinderen zijn gauw onzeker en kunnen dan erg angstig worden en soms zelfs in paniek raken.

Peter Hamers geeft de schaaklessen in het Leo Kannerhuis. Hij is voorzitter van de Arnhemse schaakvereniging De Toren. Zijn oudste zoon is autistisch, maar die schaakt niet. Hamers werkt in het midden- en kleinbedrijf en heeft geen speciale didactische opleiding gevolgd.

Als ervaringsdeskundige voelt hij zich betrokken bij autisten. Bij schaaklessen aan autisten moet de groep klein en overzichtelijk zijn, zegt Hamers. Zijn pupillen variëren qua leeftijd van negen tot 22 jaar. De één houdt het op een uurtje schaken per week, maar hij heeft ook een meisje van twaalf in de groep die thuis actief diagrammen oplost.
'Je moet duidelijk zeggen wat je in een les gaat doen en je daar aan houden. Verder is het lesgeven eigenlijk hetzelfde als aan normale kinderen.'
De lessen in het Leo Kannerhuis duren ruim een uur. Hamers zet een paar stellingen op en bespreekt die. Ook laat hij partijtje spelen, waarbij hij af en toe commentaar geeft tijdens een partij. Zijn spelinzicht is met een rating van ongeveer 1500 elo beperkt, maar het blijkt toereikend om zijn leerlingen kennis bij te brengen over het spel. Betrokkenheid bij de kinderen is belangrijker dan een hoge elo, ervaart Hamers.
Ook bij zijn schaakclub De Toren zijn enkele autistische jeugdspelers. Met wat extra individuele aandacht en duidelijke structuur kunnen de kinderen prima hun weg vinden in de club, zo blijkt.
'Doordat autistische kinderen leren schaken, groeit hun zelfvertrouwen', zegt Hamers. 'Dat zelfvertrouwen staat vaak onder druk doordat ze zich realiseren dat ze een handicap hebben. Doordat ze het spel leren beheersen, krijgen ze meer zelfrespect. Ook voelen ze zich daardoor meer gewaardeerd.' .

Willem van der Hulst geeft les in Elburg

Vier autistische jongens van zeven tot twaalf jaar krijgen sinds maart dit jaar in Elburg wekelijks een uur schaakles van vutter Willem van der Hulst. Je hoeft daar geen speciale vooropleiding voor te hebben, zegt de voormalig officier van de landmacht. 'Belangrijk is dat je geduld hebt. Af en toe zijn ze wel erg druk en impulsief. Je moet duidelijk vertellen wat de bedoeling is. Ook moet je ze motiveren, ze vinden het vaak lastig zelf initiatief te nemen.'
Een half uurtje behandelt Van der Hulst stellingen en bijvoorbeeld openingsvalletjes. Het andere half uur spelen de jongens een partijtje. De training duurt een uur. 'Dat is lang genoeg, anders wordt het te inspannend.'
Het initiatief tot het groepje is uitgegaan van ouders. Die wendden zicht tot Stichting Welzijn in Elburg met de vraag of er een geschikte vrijetijdsactiviteit voor hun autistische kinderen was. Na overleg met zijn schaakvereniging Caïssa ging Van der Hulst aan de slag.
In het komend seizoen splitst het groepje zich. Twee jongens komen uit 't Harde en gaan daar verder met een nieuwe trainster. Van der Hulst gaat door in Elburg. Beide groepjes worden uitgebreid met nieuwe deelnemers.
Lesmateriaal heeft Van der Hulst van de KNSB betrokken (SpeelZ leskist). 'Voor 125 euro heb je een jaar lang schaakmaterialen zoals boeken en stukken voor tien kinderen.' Bijbehorende cd-roms met de Stappenmethode kunnen de kinderen houden. 'Dan kunnen ze zelf thuis ook schaken als ze zin hebben. Ik heb ook zelf een schaakmap met informatie gemaakt, die ze mee naar huis mogen nemen.'
De schaaktrainingen zijn elke keer weer leuk, vertelt Van der Hulst. 'Je ziet hoeveel plezier ze hebben. Ik heb de indruk dat schaken erg goed is voor hun verstandelijke, sociale en emotionele ontwikkeling. Het geeft hen ook zelfvertrouwen, doordat ze iets leren beheersen. Ze leren ook incasseren en relativeren. Dat gaat makkelijker omdat het allemaal heel objectief is wat er gebeurt. Uit hersenonderzoek wordt steeds duidelijker hoe plooibaar de hersenen zijn. Schaken is letterlijk hersengymnastiek. Je activeert de weefsels.'
'De maatschappelijke steun is hartverwarmend', zegt Van der Hulst. Lesgevers bieden zich spontaan en vrijwillig aan. Financiële steun middels donaties voor materialen wordt van harte gegeven. Contactpersonen staan klaar voor ondersteuning. De lessen beginnen met een frisdrankje, aangeboden door de Stichting WIEL (Welzijn in Elburg). Soms komen gezinsleden even mee en de reacties zijn heel leuk. Ook is het voor de ouders een verademing om even tijd voor zichzelf te kunnen nemen, want zij zijn doorgaans dagelijks zeer intensief bezig met hun kinderen.'

Schaken is heel geschikt voor autistische kinderen, concludeert Van der Hulst. ‘Zo’n training is al gauw een vertrouwde omgeving en als denksport sluit schaken aan op hun behoefte om zich erg te concentreren op één ding.’
Van der Hulst wijst er op dat steeds duidelijker wordt dat er veel autisten zijn. ‘De KNSB zou een plan van aanpak kunnen maken en daarmee naar het ministerie van onderwijs gaan. Als in 2011 maatschappelijke stages verplicht worden zou je veel studenten een schaaktrainerscursus voor autisten kunnen laten geven.’

InsideAut

Het inloopcentrum InsideAut in Alkmaar is bedoeld voor mensen die de diagnose autisme hebben gekregen en een normale tot hoge intelligentie hebben. Sinds twee jaar kent het laagdrempelige inloopcentrum een eigen schaakclub die om de veertien dagen op vrijdagavond bijeenkomt.
De club is opgericht omdat blijkt dat veel mensen met autisme graag en goed schaken, zegt beroepskracht Carola Zwartjes. De club telt ongeveer acht deelnemers, vooral mannen. Veel van de deelnemers hebben het Syndroom van Asperger of PDD-NOS.
Een aparte schaakclub voorziet in een behoefte, is de ervaring van Zwartjes. ‘Het is hier veilig en gestructureerd. Op een gewone club missen mensen met autisme vaak sociale aansluiting met andere clubleden. Ze voelen zich op hun gemak bij ons. Op een gewone schaakclub voelen ze zich vaak buitengesloten. Ze kunnen niet meepraten over allerlei dingen zoals verjaardagen. Ze komen om te schaken en op een club blijkt er toch vaak veel sociaal contact te zijn. Uit zichzelf nemen ze bovendien niet gemakkelijk initiatief tot contact en dan bevinden ze zich al snel in een isolement. Bij onze schaakclub hebben ze het gevoel dat ze er mogen zijn.’
Eerder was de minimumleeftijd zestien jaar. Vanaf het najaar is er ook een kindergroep vanaf acht jaar.

De site van InsideAut: www.insideaut.st-er.nl.

IM Alex Wohl en Trevor Tao

‘Je moet alles zo simpel mogelijk vertellen. En niet zomaar aannemen dat kennis aanwezig is of iets begrepen wordt. Je moet steeds controleren of wat je zegt, ook over komt. Je kunt goed communiceren met veel autisten, maar het is anders dan bij de meeste mensen.’
De meervoudig Australische kampioen IM Alex Wohl heeft in de jaren negentig training gegeven aan het Australische talent Trevor Tao. ‘Ik merkte dat hij heel exact denkt en rekent. We zijn begonnen met eindspelen en realistische studies. Toen ik hem leerde kennen, had hij een rating van zo’n 1600. Na een jaar was dat 2300.’
Voor autisten is het belangrijk dat de situatie overzichtelijk blijft. Trevor Tao maakte deel uit van een trainingsgroepje van vier. ‘Dat ging uitstekend. Ik train eigenlijk het liefst met zo’n klein groepje’, zegt Wohl. ‘Dan heb je de beste interactie en samen analyseren is belangrijk om beter te leren schaken.’

Zie ook www.theaustralian.news.com.au/story/0,25197,22216398-5012694,00.html

Schaakkrant 2003 – interview Andries Elskamp

Autistische kinderen schaken gewoon mee

Serena, Rianne, Ricardo en Zeno schaken gewoon en enthousiast mee. Uit niets blijkt dat zij en een achttal andere kinderen met een handicap door het leven gaan. De twaalf autistische kinderen zijn inmiddels gewaardeerd en geaccepteerd lid van De Schakel. Alleen om die redenen al juicht het in het

binnenste van moeder Heleen Kers. ‘Schaken heeft de kinderen verandert. Ze vinden het heel leuk’, glundert ze.

Autisme schrikt af. Menige vereniging kan er niet mee omgaan en weet zich geen houding te geven. Heleen Kers, moeder van twee autistische kinderen, kan ervan mee te praten. Ze heeft inmiddels de nodige teleurstellingen moeten slikken. ‘Ricardo is bij alle verenigingen weggestuurd. De clubs beloven veel, maar steeds blijkt het niet te lukken. Daar baalde ik van. Met schaken lukt het wel. De kinderen worden geaccepteerd en het blijkt dat ze best iets kunnen. Ik zie de kinderen veranderen en zelfverzekerder worden. Rianne bijvoorbeeld schaakt heel goed. Ze kijkt me nu zelfs aan, iets wat ze nog nooit bij iemand gedaan heeft. Dat is heel knap. Mijn dochter Serena begint nu zelf contact te zoeken met anderen. Ze wordt socialer en durft meer. Het is een geweldige vooruitgang, ik denk door het schaken’, vervolgt Heleen Kers.

Het is maandagavond en het schaakseizoen loopt ten einde. Tientallen kinderen druppelen binnen bij basisschool en schaakvereniging De Schakel. Examens en voor de overigen een simultaan staat er op het menu. Het is weer eens wat anders dan het napluizen van de diagrammen uit de Stappenmethode. Onder de zeventig kinderen bevinden zich twaalf autistische kinderen. Ze volgen speciaal onderwijs bij de Ambelt. Bij het wekelijkse schaakavondje kost het moeite ze te herkennen. Handicaps zijn niet altijd even zichtbaar. ‘De andere kinderen hebben er geen moeite mee en vinden het niet raar. Vandaag was het een beetje chaotisch in het begin door het andere programma. Autistische kinderen hebben een heel duidelijke structuur nodig. Juist het schaken heeft een duidelijke structuur met vaste regels. Er is ook routine van je hand bewegen en een zet uitvoeren. Belangrijk is ook dat er geen lichamelijk contact is en dat je niet gemeen of vals kunt spelen. Dat is het grote voordeel van schaken boven andere sporten. Autistische kinderen zijn of extreem druk en zonder remmingen of heel erg teruggetrokken en in zichzelf gekeerd. Ik een pedagoog? Nee, maar met twee autistische kinderen word je dat vanzelf wel.’

Ook bij De Schakel huiverden andere ouders en begeleiders. ‘In het begin hik je er tegenaan. Stel dat het niet lukt? Wat ons betreft is het een gok geweest, maar de inpassing van autistische kinderen is probleemloos verlopen. Boven verwachting’, stelt voorzitter Jos Jansen of Lorkeers van De Schakel.
Het is volgens de voorzitter met name aan Heleen Kers te danken dat alles zonder haperingen functioneert. ‘Autistische kinderen hebben extra aandacht en een individuele aanpak nodig en die krijgen ze. Dat is voor 99 procent het werk van Heleen Kers.’

Tijdens de simultaan lacht en praat Senera en slaat haar hand voor de mond bij een onverwachte tegenzet. Ze voelt zich op haar gemak. Zeno is nog niet zover. Hij is vandaag voor het eerst en doet stilletjes en zonder opvallen zijn zetten. Ouders en begeleiders houden een oogje in het zeil. Heleen Kers verzorgt ondertussen hand en spandiensten bij de examens.

‘Er zijn inmiddels twee teams met autistische kinderen in de scholencompetitie. Het eerste team is tweede geworden. De teamprestatie staat voorop. Serena is blij wanneer een ander van haar team heeft gewonnen. Dat was een jaar geleden nog niet zo. Zelfs wanneer ze geen zin heeft gaat ze naar het schaken. Het heeft haar veel moeite gekost zich aan te passen, maar het is gelukt. Ze voelt zich gewaardeerd en dat is geweldig’, jubelt Heleen Kers.

Begin 2003 ontving Heleen Kers en De Schakel de Apeldoornse Louise de Brauw-vrijwilligersprijs. De jury was unaniem in haar oordeel. Het aan de prijs verbonden bedrag van 2300 euro komt als geroepen. De helft gaat naar De Schakel en de helft naar de Ambelt. De Ambelt koopt er schaakmateriaal omdat schaken, zo blijkt in Apeldoorn, ook een pedagogische werking heeft.

Links Nederlandstalig

Heleen Kers en schaakles aan autisten www.sbsa.nl (schaakkrant 4)

Over autisme www.prikkelarm.nl

Stichting Grensverleggende Talenten www.sgvt.nl/viewpage.php?page_id=8

Over autisme http://nl.wikipedia.org/wiki/Autisme

Nederlandse Vereniging voor Autisme www.autisme.nl

Wat is Asperger www.adhd-plus.com/WATISASPERGER.htm

http://www.autsider.net/documentatie/documenten/Begrijp_de_student.htm

http://probleemkinderen.mysites.nl/mypages/probleemkinderen/47477.html

http://www.schaakacademie.be/Studiedag/Schaken_is_voelen.asp

Presentatie professor Rutger Jan van der Gaag
www.rinogroep.nl/images/html/KAN-congres/PresentatieRJvdGaag.pdf

Interview professor Van der Gaag
http://209.85.229.132/search?q=cache:0SvkQzoay0UJ:www.karakter.com/ufc/file2/karakter_sites/unkno

Interview Tom Meurs de Stentor http://www.destentor.nl/sport/grootapeldoorn/article1615460.ece

Professor Dick Swaab http://www.limburg-aut.nl/PDF/te%20veel%20hersens.pdf

Kenmerken, behandeling http://74.125.77.132/search?q=cache:Sidmy2u-b20J:www.aandachtplus.nl/formulieren/ASS.doc+schaken+autisme&cd=40&hl=nl&ct=clnk&gl=nl

Rob Valkeneers
http://users.skynet.be/a.okelly/GENIALITEIT%20EN%20WAANZIN%20BIJ%20SCHAKERS%20_2.6_.pdf (pagina 37)
www.schaakclub-okelly.be/61/61/

Handleiding hoe te handelen
http://74.125.77.132/search?q=cache:Ug2O3Mtasv0J:www.steunpunt-autisme.nl/noordelijkzuidholland/starnet/modules/sn_downloads/download.php%3Fdwnl_id%3D37%26cat_id%3D6+schaken+autisme&cd=53&hl=nl&ct=clnk&gl=nl

Epigenetica http://nl.wikipedia.org/wiki/Epigenetica

Psychologie Magazine www.psychologiemagazine.nl/web/Persoonlijkheid/Ontdek-autisme.htm

Geef me de Vijf film
http://www.autistisch-spectrum.nl/nieuw/index1.html?lang=nl&target=otherurl.html&url=http://www.autistisch-spectrum.nl/film/VTS_01_1.htm

Leo Kanner huis www.leokannerhuis.nl/start.htm
http://nl.wikipedia.org/wiki/Leo_Kannerhuis

NRC http://www.nrc.nl:80/binnenland/article2279949.ece/Meer_kinderen_met_diagnose_autisme

Brain & Learning (Jolles) www.hersenenenleren.nl/hersenen.php
Jolles www.jellejolles.nl

Centrum voor hoogbegaafden http://centrumvoorcreatiefleren.nl

Twitter actie autisme
http://twitter.com:80/ActieAutisme?utm_source=follow&utm_campaign=twitter20080331162631&utm_medium=email

Savants, Intermediair
www.intermediair.nl/artikel/competenties-en-vaardigheden/103927/hoe-savants-aan-hun-talenten-komen.html

Gezondheidsraad en rapport 'Autismespectrumstoornissen: een leven lang anders'
www.gezondheidsraad.nl/nl/adviezen/optimale-gezondheidszorg
www.gezondheidsraad.nl/sites/default/files/200909.pdf

Links Engelstalig

Familie Tao www.theaustralian.news.com.au/story/0,25197,22216398-5012694,00.html

www.math.ucla.edu/~tao/ (Professor. Terence Tao, broer van Trevor)

Royal Society Publishing http://royalsocietypublishing.org/ (vul zoekterm in)

NCBI http://www.ncbi.nlm.nih.gov/sites/entrez

Tammet www.optimnem.co.uk/about.php

Autism Today www.autismtoday.com

Positively Autistic http://www.cbc.ca/national/blog/special_feature/positively_autistic/

Christi Fulp http://chesstism.blogspot.com/
www.blogtalkradio.com/RAWtism-world/2009/07/18/Autism-and-Chess

The real rainman Kim Peek
http://dk-transformation.blogspot.com/2007/10/mark-of-genius-memory-autism-and-chess.html
via site: http://dk-transformation.blogspot.com/2007/10/mark-of-genius-memory-autism-and-chess.html

Philippine Chess http://philippinechesschronicles.blogspot.com/2009/05/chess-autism-and-me.html

Associated Content www.associatedcontent.com/article/993286/autistic_chess_expert_wins_horatio.html

Gene Nakautchi www.abc.net.au/7.30/content/2007/s2139990.htm

Dr. Christopher Chabris
http://www.wjh.harvard.edu/~cfc/Publications.html
http://www.google.nl/search?hl=nl&rlz=1R2GGLL_en&q=christopher+chabris+chess+autism&meta=

The Royal Society B(iological)
The beautiful otherness of the autistic mind
http://rstb.royalsocietypublishing.org/content/364/1522/1345.short